

Gisela Kahl^{*}

POSTĘP NAUKOWO-TECHNICZNY A KRYZYS BURŻUAZYJNYCH TEORII
REGULOWANIA GOSPODARKI

W przedłożonym do dyskusji referacie zawarte jest pytanie, w jaki sposób burżuazyjna ekonomia polityczna odzwierciedla kryzys państwowomonopolistycznego regulowania, a także jakie widzi teoretyczne kierunki dopasowań systemu do wymogów rentowego zastosowania kapitału oraz utrwalenia systemu. Odpowiedź na to pytanie nie może ograniczyć się jedynie do opisu tych prób, musi ona być poszerzona o analizę opartą na obiektywnej dialektyce rozwoju sił wytwórczych i stosunków produkcji. W przedmowie do "Przyczynku do krytyki ekonomii politycznej" Marks pisał, że przy rozpatrywaniu tego typu procesów przeobrażeń winno się stale pamiętać o różnicach "między przewrotem materialnym w warunkach ekonomicznych produkcji, dającym się stwierdzić ze ścisłością właściwą naukom przyrodniczym - od form prawnych, politycznych, religijnych, artystycznych lub filozoficznych, krótko mówiąc od form ideologicznych, w jakich ludzie uświadamiają sobie ten konflikt i walczą o jego rozstrzygnięcie"¹.

Takie metodologiczne postępowanie uważam za absolutnie niezbędne, w przypadku rewolucji naukowo-technicznej chodzi przecież o proces przeobrażeń całego systemu sił wytwórczych, który pełne możliwości rozwoju może uzyskać jedynie w warunkach socjalistycznych stosunków produkcji. Dzisiaj możemy z pewnością powiedzieć, że rozwój historyczny obiektywnie określany jest przez połączenie rewolucji naukowo-technicznej ze światowym procesem rewolucyjnym. Ta sama obiektywna zależność urzeczywistnia się dla systemu kapi-

^{*} Prof. dr, Uniwersytet w Jenie, Niemiecka Republika Demokratyczna.

¹ K. M a r k s, Zur Kritik der Politischen Ökonomie, Vorwort, MEW, Bd 13, Berlin 1964, s. 9.

talistycznego przede wszystkim poprzez wzajemny związek między sterowanym przez zysk postępem technicznym a procesem zaost్రzania się ogólnego kryzysu. Z uwagi na brak miejsca niemożliwe jest szczegółowe zajęcie się realnymi procesami nowego etapu kapitalistycznego uspołecznienia, wynikającymi ze współczesnego poziomu rozwoju sił wytwórczych. Pragnę przytoczyć jedynie te oddziaływania wspomnianego procesu rozwoju, które uważam za najistotniejsze dla rentownego zastosowania kapitału:

1. Obiektywnie rosnąca rola wyzysku kwalifikowanej pracy i jakościowo nowe oraz ilościowo poszerzone rozmiary substytucji pracy żywej.

2. Długookresowa tendencja wzrostu organicznego składu kapitału, mimo istnienia pewnych kontrtendencji. W tym kontekście należy wskazać na obiektywnie zmienioną rolę ogólnych warunków reprodukcji, łącznie z nowymi, jakościowymi aspektami procesu wymiany materii w relacji człowiek - natura, które wpływają w tym samym kierunku na proporcje stosowanego kapitału.

3. Jakościowo nowa funkcja czynnika wytwórczego "nauka" i jej realizacja w postaci państwowo-monopolistycznych innowacji, które w warunkach zaost్రzenia się ogólnego kryzysu nadają zmianom strukturalnym nowy charakter. To zaś pozostaje w bezpośredniej zależności od nowych aspektów w procesie intensywnej kapitalistycznej reprodukcji rozszerzonej. Stąd wynikają ważne konsekwencje dla skali mobilizacji kapitału.

4. Społeczny charakter nowoczesnych sił wytwórczych wymusza coraz to wyższe formy kapitalistycznej internacjonalizacji. Związany z tym nowy poziom rozwoju międzynarodowych monopolii rozszerza pole działania immanentnych dla tego systemu sprzeczności, intensyfikuje ich działanie oraz doprowadza do powstawania nowych sprzeczności².

Tym samym wymienione zostały ważne przyczyny kryzysu państwowo-monopolistycznego regulowania. Jeżeli ujmuje się mechanizm regulacji jako mechanizm działania praw ekonomicznych pewnego spo-

² G. S p e e r, G. K a h l, G. D. F r i e d r i c h, J. L e i b i g e r, Theoretische Reflexion des wissenschaftlich-technischen Fortschritts und seiner Erfordernisse durch die monopolbourgeois Politische Ökonomie in der Gegenwart. Thesen, Manuskriptdruck, Jena 1985, s. 1 i n.

sobu produkcji, to powstaje pytanie o obiektywne uwarunkowania działań, uświadomienie sobie tych uwarunkowań jak też o subiektywne zachowania klas społecznych, ich zrzeszeń i instytucji. Jest to jednak pytanie o historyczny rodzaj i sposób reprodukcji stosunków produkcji, jest to ponadto pytanie o regulowanie obiektywnie koniecznych proporcji oraz regulowanie procesów społecznych. O kryzys regulowania chodzi także wtedy, gdy mało stabilna staje się reprodukcja stosunków społecznych, do których zaliczamy reprodukcję zachowań jednostek, warstw i klas. Ta niestabilność państwowo-monopolistycznego regulowania gospodarki i społeczeństwa uświadomiona została monopolistyczno-burżuazyjnym politykom i ekonomistom w wyniku kryzysu lat 1974/75. W sposób najbardziej widoczny kryzys państwowo-monopolistycznego regulowania uwidocznił się w fiasku polityczno-gospodarczych instrumentów keynesowskiego sterowania globalnego. Początkowo interpretowany był on jedynie jako porażka polityczna. W międzyczasie jednak przedstawiciele wszystkich kierunków burżuazyjnej ekonomii politycznej zgodzili się co do tego, że także ich teorie gospodarcze tkwią w głębokim kryzysie. Coraz wyraźniej przez burżuazyjnych ekonomistów artykułowany był sąd, że warunki dalszego rozwoju teorii należy wyprowadzać z nieodwracalnych zmian fundamentalnych parametrów gospodarki wywołanych przez innowacje³. Jednakże nie było zgody w teorii ekonomii co do tego, jakie należy z tego wyciągnąć wnioski. "U podstaw większości sporów w teorii ekonomii leży konflikt w założeniach, odnośnie do struktury gospodarczej rzeczywistości" pisał D. Bell i I. Kristol w przedmowie do wydanego w roku 1974 zbioru esejów, w którym o kryzysie teorii ekonomii wypowiadało się dwunastu znanych burżuazyjnych ekonomistów⁴. Amerykański ekonomista i socjolog P. F. Drucker podsumował współczesną sytuację burżuazyjnej ekonomii politycznej stwierdzając "nie znamy przyszłej teorii gospodarowania, możemy jednak podać kierunek jej rozwoju"⁵. W tych cytatach udokumentowana jest głęboka bezradność bur-

³ W. S t o l p e r, Zur Bedeutung J. A. Schumpeters für die Wirtschaftspolitik der Zukunft, "Wirtschaftswoche" 1984, nr 8, v. 17, 2, s. 94.

⁴ D. B e l l, J. B r i s t o l, Die Krise der Wirtschaftstheorie, Berlin (West), Heidelberg, New York, Tokio 1984, s. IX.

⁵ P. F. D r u c k e r, Auf dem Wege zur nächsten Wirtschaftstheorie, w: Die Krise..., s. 3.

żuazyjnych teoretyków. W czym jednak burżuazyjni ekonomiści upatrują kierunku dopasowań, a przez to i kierunku rozwoju teorii? Chciałabym tu odesłać do wypowiedzi W. Stolpera w "Wirtschaftswochen" (RFN). Wspomniany autor wyraża tam opinię, że w czasach "gdy schumpeterowski proces twórczego zniszczenia" miał ograniczone znaczenie, tzn. w czasach, gdy parametry ekonomiczne pozostawały relatywnie stałe, keynesistowska polityka gospodarcza oddawała dobre usługi. Przemiany strukturalne gospodarki sprawiły jednak, że schumpeterowska teoria rozwoju gospodarczego coraz silniej wchodziła w pole widzenia nauki i polityki. "Wyrażając to w sposób uproszczony" pisze Stolper "u Schumpetera centralnym punktem rozważań jest stała zmiana struktury rozumiana jako proces wzrostu, podczas gdy u Keynesa centralnym punktem jest odzyskiwanie stanu równowagi". W dalszej części referatu kwestia ta zostanie ponownie podjęta. Tymczasem pora sformułować pierwszy ogólny wniosek.

Teoria ekonomiczna widzi w zakresach problemowych takich jak sterowanie postępowaniem naukowo-technicznym i innowacjami, przemiany struktury gospodarczej, internacjonalizacja oraz społeczna akceptacja, obiekty badawcze ważne dla przezwyciężenia jej teoretycznych niedostatków. Na centralne miejsce rozwoju burżuazyjnych teorii wysunęły się problemy internacjonalizacji kapitalistycznych stosunków produkcji oraz postępu naukowo-technicznego. Teoretyczne problemy wzrostu, równowagi i podziału łączą się explicite z tymi problemami, które stoją w centrum walki klasowej i systemowej. Celem działań dostosowawczych burżuazyjnej ekonomii politycznej jest rozwinięcie zbioru narzędzi dla potrzeb państwowo-monopolistycznego regulowania, który odpowiadałby interesom międzynarodowych monopolów oraz zmienionej roli państwa w procesie reprodukcji kapitału społecznego, będącej wynikiem rewolucji dokonującej się w globalnym systemie sił wytwórczych. Ponadto nowy zbiór narzędzi interwencjonizmu winien dawać gwarancję trwałości systemu.

Te wymienione przez burżuazyjnych teoretyków na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych płaszczyzny dopasowań odzwierciedlają zarazem najistotniejsze momenty państwowo-monopolistycznego regulowania.

Jednakże żaden spośród burżuazyjnych kierunków ekonomii politycznej nie jest, jak do tej pory, w stanie dać teoretycznego rozwiązania tych problemów ani też zaoferować zbioru instrumentów

regulacji adekwatnych do wymogów utrwalenia systemu i rentownego zastosowania kapitału. Dlaczego tak się dzieje? Wynika to stąd, że ekonomia polityczna jako nauka o społeczeństwie nie jest wyłącznie i bezpośrednio podporządkowana interesom społecznym, lecz równocześnie jest powołana do tego, aby w interesie jednej klasy dostarczać naukowych wytycznych dla sprawowania władzy. Od czasów "podziału ekonomii politycznej na dwa nurty: proletariacki i burżuazyjny" pisał niedawno Peter Thal, "walka prowadzona jest o to, która interpretacja ekonomicznej rzeczywistości kapitalizmu dotrze do świadomości ludzi, a przez to wpłynie na ich zachowania. Zgodnie z klasowym punktem widzenia z polityczno-ekonomicznej analizy wypływają rewolucyjne wnioski o konieczności pokonania kapitalizmu lub też teorie te mają charakter konserwatywny i antyproletariacki"⁶. Ten drugi jest celem burżuazyjnych teorii interwencjonizmu. Wymaga to jednak wyboru metod, które pozwoliłyby poprawić rentowność kapitału i równocześnie zagwarantować bezpieczeństwo systemu. Dążenie do równoczesnej realizacji obu tych celów stało się dla burżuazyjnej ekonomii politycznej nierozwiązalnym zadaniem. Klasowy punkt widzenia nie pozwala teoretykom burżuazyjnym, w przeciwieństwie do teoretyków reprezentujących interesy klasy robotniczej, na ujmowanie istoty mechanizmu regulowania jako mechanizmu działających praw ekonomicznych. Zadanie burżuazyjnej ekonomii polega na rozwijaniu gospodarczo-politycznych i społeczno-politycznych narzędzi, które stymulowałyby zachowania podmiotów gospodarujących, klas społecznych i ich związków, jak również poszczególnych jednostek zgodnie ze społecznym celem kapitalistycznego sposobu produkcji. Tak więc przedmiot burżuazyjnych teorii interwencyjnych zredukowany zostaje do ekonomicznych oraz społecznych stosunków funkcjonalnych oraz ich optymalizacji. Społeczna treść regulowania, określona przez prawo wartości dodatkowej, odzwierciedla się przeto w teoretycznych modelach interwencjonizmu. Z tego też powodu dialektyka sił wytwórczych i stosunków produkcji musi być w burżuazyjnej teorii ekonomicznej zre-

⁶ P. T h a l, Theoretische Grundlinien der Wissenschaftsentwicklung der Politischen Ökonomie und deren sozialökonomische Determination zwischen 1917 und 1945, w: Zum Beitrag Wissenschaftsgeschichte, Wissenschaft und Gesellschaft 1917-1945, Berlin 1984, s. 37.

dukowana do ilościowych stosunków między formami przejawiania się ogólnej sprzeczności człowieka - natura i temu odpowiadających wymogów instytucjonalnych. Odpowiada temu fenomenologiczne postrzeganie obiektywnych uwarunkowań, zachowań i instytucjonalne ujmowanie postępowania podmiotów (przedsiębiorstwa, zrzeszenia przedsiębiorstw, państwo, związki zawodowe). W istocie burżuazyjne teorie interwencyjne są teoriami polityki gospodarczej i polityki przedsiębiorstwa. Za pomocą tego krótkiego określenia pragnę sklasyfikować teoretyczną jakość oraz praktyczną użyteczność burżuazyjnej teorii regulowania.

Jakkolwiek burżuazyjna ekonomia polityczna nie jest w stanie uchwycić istoty kryzysu regulowania, to odzwierciedla ona ten kryzys, rozwija teoretyczne narzędzia dostosowawcze dla zabezpieczenia panujących stosunków produkcji, dla adekwatnego rozdziału zasobów pracy między gałęzie i branże gospodarki, jak również dla stymulowania rozwoju sił wytwórczych i społecznych sposobów zachowań. Wyjaśnienie tego wymaga krótkiej historycznej dygresji. Kryzys regulowania poprzez zysk przeciętny i cenę produkcji spowodował, począwszy od lat siedemdziesiątych XIX w., widoczne momenty nieciągłości w rozwoju burżuazyjnej ekonomii wulgarnej. Jedność świadomości kryzysów i dopasowań znajduje swój wyraz w silniejszej refleksji teoretycznej nad ekonomicznymi problemami rozwoju techniki (teorie dróg określonych produkcji, teoria produktywności krańcowej, konsekwencje działania postępu technicznego na warunki społeczne). Przede wszystkim dojrzeła w tych czasach przekonanie, że mechanizm rynkowo-cenowy nie prowadzi już poprzez swoje działanie do równowagi w gospodarce, jak to twierdzono od czasów Say'a, a w wyniku tego nie stabilizuje danych stosunków społecznych. Konstatowali to burżuazyjni ekonomiści, szczególnie w Niemczech, gdzie sprzeczności w czasach przechodzenia do fazy imperializmu najbardziej się zaostrzyły. Stwierdzali ponadto, że zasada leseferyzmu doprowadziła do ekonomicznej i społecznej dysfunkcji. Żądali oni uzupełnienia regulacyjnej funkcji rynku przez gospodarczą ingerencję państwa. Tak więc konieczność państwowej ingerencji teoretycznie uzasadniają różnymi metodami i z różnym rozłożeniem akcentów przedstawiciele orientacji społeczno-prawnej i państwowo-socjalistycznej, a także szkoły historycznej. Zaostrzanie się sprzeczności społecznych i ekonomicznych zmusza zatem przed-

stawicieli burżuazyjnej ekonomii politycznej do reakcji, do przeciwstawienia rewolucyjnej teorii klasy robotniczej pewnej teorii ewolucyjnej. Zaostrzenie się antagonizmu między kapitałem i pracą, które znalazło swoje odbicie w pierwszej rewolucji proletariackiej (Komuna Paryska), w rosnącym stopniu zorganizowania klasy robotniczej oraz w rosnącym znaczeniu historycznym i moralnym elementu siły roboczej, doprowadziło do dalszego rozwoju zapoczątkowanego przez J. Milla reformizmu. W wyniku istnienia teoretycznego i praktycznego przymusu adaptacji, szkoła historyczna wypracowała metodologiczną zasadę wulgarnego historyzmu, który preferował możliwość utworzenia ewolucyjnego systemu rozwoju społecznego jako alternatywy dla rewolucyjnych przeobrażeń społeczeństwa. Burżuazyjny reformizm stał się podstawową cechą i metodą burżuazyjnej ekonomii politycznej godzenia i dostosowywania interesów systemu kapitalistycznego do poziomu rozwoju sił wytwórczych poprzez reformy prawne, społeczne i gospodarcze.

Młodsza szkoła historyczna koncentrowała się w swoich wyobrażeniach na temat regulacji prawie wyłącznie na reformach społecznych, które wg G. Schmollera stanowiły przeciwieństwo obalenia istniejących stosunków na drodze rewolucji. W przeciwieństwie do Schmollera, głównego reprezentanta szkoły historycznej, wariant państwowo-socjalistyczny prezentował stosunkowo systematyczną i kompleksową koncepcję ingerencji państwowych. Także u A. Wagnera, głównego reprezentanta tego kierunku, regulowanie stosunków społecznych między klasami zajmuje miejsce pierwszoplanowe. Ponieważ jednak mechanizm rynkowy (regulacja przez zys przeciętny i cenę produkcji) wg Wagnera doprowadza do znaczących i trwałych nierównowag w sytuacji społecznej i gospodarczej, których rezultatem były ostre antagonizmy interesów oraz pełne wrogości napięcia, Wagner wyprowadził z tego "prawo nasilającej się aktywności państwa"⁷. Zgodnie z tym prawem obok państwowej polityki społecznej konieczne jest także utworzenie pewnego sektora państwowego w gospodarce (szczególnie w zakresie infrastruktury). "Ponieważ klasy popychają państwo do tego" pisze Wagner, państwo musi "we właściwym mo-

⁷ A. W a g n e r, Allgemeine oder theoretische Volkswirtschaftslehre, Erster Theil, Leipzig-Heidelberg 1876, s. 260 i n.

mencie wkroczyć na drogę reform", tak aby istniejący "system społeczno-gospodarczy, oparty na prywatnej własności", pozostał nie-naruszony⁸.

Także szkoła społeczno-prawna stawia w związku z przejściem w fazę imperializmu pytanie o możliwość zmian zachowań społecznych. Jej główny reprezentant R. Stammler również stawia problemy regulowania (szczególnie społecznego) i nowej roli państwa w centrum swoich rozważań teoretycznych. Wychodząc z tezy, że przedmiotem nauk społecznych są stosunki społeczne, stosunki między ludźmi, Stammler rozwija z pomocą swojej metody społecznej burżuazyjno-teoretyczną koncepcję ewolucji, "koncepcję dopasowań do idei celowej przez reformy"⁹. W istocie chodzi mu o dopasowanie prawodawstwa gospodarczego do ekonomicznych wymogów rozwoju i o stymulowanie zachowań. Odwrócenie związku przyczynowego między stosunkami prawnymi i ekonomicznymi oraz traktowanie regulacji społecznej jako "ostatniego społeczno-naukowego warunku poznania" prowadzi do centralnego pytania: w jaki sposób państwo winno ingerować regulacyjnie w stosunki ekonomiczne (ustanawianie bodźców, presja prawna)?

Pierwsze połączenie ogólnego kryzysu kapitalizmu z kryzysem ekonomicznym nadprodukcji w latach 1929-1932 oraz kryzys regulacji przez zysk monopolowy i cenę monopolową doprowadziły do nowych teoretycznych reakcji dostosowawczych. Odbicie tego znajdujemy w powstaniu burżuazyjnej teorii innowacji (Schumpeter, Som-bart) i w dalszym rozwoju pewnych teorii (kapitału, podziału, czynników produkcji), przez integrację i akcentowanie problemu znaczenia rozwoju techniki dla pomnażania kapitału oraz w powstaniu nowoczesnej burżuazyjnej teorii obiegu.

Kryzys regulowania za pośrednictwem zysku monopolowego i ceny monopolowej, który jednocześnie traktowany był jako kryzys teorii ekonomicznej, sprowokował pytania o zmieniony sposób działania rynków.

⁸ A. W a g n e r, Rede Über die soziale Frage, Berlin 1872, s. 12.

⁹ R. S t a m m l e r, Lehrbuch der Rechtsphilosophie, Berlin, Leipzig 1922, s. 365.

Explicita postawione przez Euckena pytanie o regulację stosunków funkcjonalnych w "gospodarce mieszanej" jest u Keynesa z góry implikowane. Jeżeli burżuazyjna ekonomia polityczna sama zadaje pytanie o to, jak należy teoretycznie ujmować stosunki funkcjonalne "mieszanego systemu ekonomicznego", w którym przebieg procesów gospodarczych określają zarówno instytucje prywatne, jak i publiczne¹⁰, to jest to po prostu przejście od analizy mikro- do analizy makroekonomicznej. Pod pojęciem mikroekonomii burżuazyjna ekonomia polityczna rozumie swoje badania, które wychodzą od planów gospodarczych przedsiębiorstw, a których przedmiotem są decyzje odnośnie do popytu i podaży. To podejście zostanie utrzymane i uzupełnione o takie, które w swej analizie wychodzi z agregatowych wielkości odnoszących się do gospodarki narodowej (makroekonomia). W centrum rozwoju teorii znajdują się próby ogólnego, teoretycznego uchwycenia mechanizmu państwowo-monopolistycznego regulowania i określenia warunków równowagi systemu.

Oba warianty (keynesizm, neoliberalizm) przejmują w swoich państwowo-monopolistycznych teoriach regulowania marshallowską, wulgarną teorię równowagi przedsiębiorstwa (makroekonomiczna płaszczyzna regulacji). U Euckena wynalazki techniczne i nowe procesy produkcyjne prowadzą jednak do zburzenia istniejącej równowagi ogólnogospodarczej. Według niego, przez tarcia i konflikty po pewnym czasie równowaga ustala się ponownie. "Braki konstrukcyjne" mechanizmu rynkowego winny być korygowane przez państwową politykę gospodarczą (konstatujące i regulacyjne zasady polityki gospodarczej Euckena)¹¹. Także w keynesowskim podejściu regulacyjno-teoretycznym jest pytanie o sposób funkcjonowania rynków. W ujęciu tym przyjmuje się z jednej strony założenie Marshalla, że każdy producent maksymalizuje swoje zyski, a z drugiej strony, że rynki się dostosowują, ale nie w rozumieniu Walrasa. Keynes ignoruje w swoich twierdzeniach, w odniesieniu do mikroekonomii, proces prywatno-monopolistycznego uspołecznienia, który w sposób zniekształcony odzwierciedla teoria neoliberalna, ignoruje też

¹⁰ P. A. Samuelson, Volkswirtschaftslehre, Bd 1, Köln 1978, s. 63.

¹¹ W. Eucken, Grundsätze der Wirtschaftspolitik, Tübingen-Zürich 1955, s. 254 i n.

konsekwencje, które wynikają z tego dla regulowania. Koncentruje się całkowicie na państwowym sterowaniu popytem efektywnym i na realizacji produktu społecznego. W swoich modelowych założeniach przyjmuje gospodarkę zamkniętą (polityka taniego pieniądza w celu poprawienia rentowności kapitału, polityka budżetowa w celu stworzenia odpowiedniego, efektywnego popytu), inwestycje państwowe i własność państwową jako konieczne warunki reprodukcji kapitału społecznego¹².

Począwszy od lat pięćdziesiątych rosną szybko w głównych krajach kapitalistycznych nakłady na badania i rozwój. Najistotniejsze zakresy postępu naukowo-technicznego regulowane są za pomocą programów finansowanych przez państwo (przyczyna szybszego wzrostu państwowych wydatków na B + R w stosunku do prywatnych). Stąd przed burżuazyjną ekonomią polityczną staje pytanie o warunki wzrostu gospodarczego i równowagi oraz problem roli państwa w zagwarantowaniu tych warunków. Centralne znaczenie problematyki wzrostu oraz konieczność rozbudowy teorii polityki gospodarczej powodują, że z jednej strony w ramach teorii wzrostu postęp techniczny zajmuje bardzo wysokie miejsce, z drugiej zaś rozwijany jest systematyczny katalog działań państwowych (dynamizacja teorii regulowania).

Na bazie teorii czynników produkcji neoliberalne teorie wzrostu tworzą modele, w których postęp techniczny traktowany jest, obok tradycyjnych czynników, jako samodzielny czynnik produkcji. Także w teorii keynesistowskiej technika zyskuje duże znaczenie (technika definiowana jest jako część środowiska). Postęp techniczny i wzrost są ze sobą wzajemnie związane. Strukturalny stan "oszczędzania" i "inwestowania" oraz ich oddziaływanie na stabilność systemu stają się przedmiotem badań.

Tak w neoliberalnej, jak i neokeynsesistowskiej teorii zrównoważonego wzrostu postęp techniczny jest czynnikiem danym zewnętrznie, który nie zakłóca zrównoważonego wzrostu. Na tym optyzmizmie wzrostowym opiera się rozwinięta w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych koncepcja "państwa dobrobytu". Dopiero kryzys państwowo-monopolistycznego regulowania w połowie lat siedemdzie-

¹² J. M. K e y n e s, Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes, Berlin (West) 1955.

siątych postawił ponownie przed burżuazyjną ekonomią pytanie o sposób funkcjonowania rynków.

Już w końcu lat sześćdziesiątych i na początku siedemdziesiątych w obiektywnej rzeczywistości i w polityce gospodarczej zaszły znaczące zmiany. W tym czasie zastąpiono wycinkowe popieranie postępu technicznego przez strategię, która obejmowała wszystkie fazy procesu innowacyjnego. Integracja regulowania postępu naukowo-technicznego z globalnym systemem państwowo-monopolistycznego regulowania stała się centralnym punktem strategii społecznych i gospodarczych wszystkich państw imperialistycznych. Oczywiście rodzaj i sposób tej integracji miał swoje narodowe i regionalne odmiany. Ponieważ jednak to co szczególne, narodowe, podporządkowane jest temu co ogólne, uzasadnione wydaje się być zrezygnowanie z tego pierwszego. Ogólne tendencje znajdowały odzwierciedlenie w strategicznych koncepcjach wszystkich krajów kapitalistycznych. Ponieważ burżuazyjna teoria regulacji wychodzi jedynie ze zjawisk obrazujących zmienione warunki reprodukcji i tylko z nich, pragnie sprawić wrażenie, że chodzi o zmianę paradygmatu. Tak właśnie formułuje to cytowany już P. A. Drucker pisząc, że "keynesowski paradygmat jeszcze długo towarzyszyć będzie sporom toczonym w ramach teorii gospodarczych. Nadchodząca rewolucja naukowa i nadchodzące przewyższenie paradygmatów, które legły u podstaw teorii i polityki gospodarczej ostatnich trzydziestu lat, weźmie swój początek z wydajności lub też z tworzenia kapitału"¹³. Do ostatniego sformułowania jeszcze powrócimy. Miałoby tu więc chodzić o zmianę paradygmatu, o nową "rewolucję naukową", która znajduje ponoć swój wyraz w hasle "więcej rynku - mniej państwa". Historyczna logika dialektyki rozwoju sił wytwórczych oraz nowa jakość, międzynarodowy wymiar stosunków kapitalistycznych z jednej strony oraz zmiana międzynarodowego stosunku sił z drugiej muszą obiektywnie zmieniać dialektykę państwa i monopolu. Umiedzy-narodowienie podziału pracy i kooperacji jako obiektywne wymogi rozwoju sił wytwórczych napiętnowane są jednak przez istotę i formy rozwojowe panujących stosunków produkcji. Konieczność ochrony systemu oraz zapewnienia rentowności kapitału tworzą, poprzez dialektyczne działanie, zwrotne, przymus wykorzystania rewolucji nau-

¹³ D r u c k e r, Auf dem Wege..., s. 12.

kowo-technicznej i forsują uspołecznienie kapitalistycznej produkcji. Głównymi nasdocielami kapitalistycznego procesu uspołecznienia w wymiarze międzynarodowym stały się bezsprzecznie międzynarodowe monopole oparte na bazie narodowej.

Regionalne ograniczenie pola ekspansji w wyniku rosnącej roli socjalizmu światowego i przekłamanie imperialistycznego monopolu surowcowego nasila dążenie imperializmu do wyjścia - przy pomocy wszystkich środków - z historycznej defensywy i zawrócenia historycznego, w skali światowej, procesu przemian naszej epoki. Przy tym postęp naukowo-techniczny zajmuje centralne miejsce w aspekcie swych militarnych, ekonomicznych i politycznych zastosowań.

Jeżeli postawi się pytanie o działania dostosowawcze obu podstawowych kierunków teoretycznych, to trzeba od razu stwierdzić, że żadnemu z nich nie chodzi o redukcję państwowych regulacji jako części składowej jednolitego państwowo-monopolistycznego mechanizmu regulacji, lecz jedynie i wyłącznie o zmianę rodzaju i sposobu regulacji, o jego przystosowanie.

Jeżeli obiektywna tendencja prywatno-monopolistycznego uspołecznienia jest coraz wyraźniejszym wyrazem międzynarodowego monopolu z narodową bazą, to czy ponadnarodowy monopol nie jest równocześnie sam elementem składowym międzynarodowego, państwowo-monopolistycznego mechanizmu regulacyjnego?

W tej kwestii ważne metodologiczne stwierdzenie sformułował Kuznecow, gdy pisał, że ponadnarodowe monopole stawiają swojemu burżuazyjnemu państwu podwójne zadanie. Z jednej strony musi ono chronić interesy kapitału narodowego, z drugiej ponadnarodowy monopol z narodową bazą oczekuje od państwa wsparcia jego interesów na płaszczyźnie międzynarodowej¹⁴. Nasuwa się tu kilka pytań.

Jakie znaczenie posiada to dla roli i funkcji państwa w państwowo-monopolistycznym regulowaniu?

Czy państwowe regulowanie jest integralnym elementem składowym państwowo-monopolistycznego regulowania w skali ponadnarodowej?

¹⁴ W. K u z n e c o w, Die 70er Jahre und die Tendenzen der weiteren Entwicklung des staatsmonopolistischen Kapitalismus, "IPW Berichte" 1977, nr 7, s. 4.

Na ile państwowo-monopolistyczne regulowane jest płaszczyzną międzynarodowej, państwowo-monopolistycznej rywalizacji i rozwoju sprzeczności?

Jeżeli tak jest, to monopolistyczno-burżuazyjna ekonomia polityczna wypełniając swoje funkcje rozwinie narzędzia państwowego regulowania, zmieniając je w tym kierunku.

Strategia państw kapitalistycznych wymaga przebudowy stosunków funkcjonalnych między państwem a gospodarką prywatną w kierunku umożliwiający polityce gospodarczej zastosowanie takich narzędzi, które zagwarantują czasową przewagę konkurencyjną własnym monopolom ponadnarodowym, państwową ochronę ryzyka, rosnących w wyniku postępu technicznego nakładów kapitałowych oraz poparcie dla obniżania kosztów gospodarki prywatnej.

Narzędzia regulacji winny być stosowane w interesie własnych ponadnarodowych monopolii, oddziaływać aktywnie na międzynarodowy proces uspołecznienia kapitału, zapewniać efektywne i rentowne zastosowanie kapitału oraz uzyskać społeczną akceptację dla postępu naukowo-technicznego. Znajduje to odbicie w dążeniach "dostosowawczych" burżuazyjnych teoretyków. Elementem tych prac jest próba przezwyciężenia paralelizmu mikro- i makroekonomii.

Rozpowszechnione jest stanowisko, że z jednej strony podaż nie jest należycie ujmowana przez makroekonomię, z drugiej zaś mikroekonomia okazała się niezdolna do rozwinięcia zespołu narzędzi dla regulacji gospodarczych i społecznych stosunków funkcjonalnych w "rynkowej gospodarce mieszanej". P. Drucker pisał w tej sprawie: "Mikroekonomia okazała się niezdolna do ujęcia strony podaźowej gospodarki. Dorobek mikroekonomii okazuje się niewystarczający tak w zakresie teorii, jak i polityki gospodarczej, zwłaszcza w kontekście istnienia gospodarki mieszanej, wielonarodowych koncernów, niewymienialnych walut oraz istnienia rządów, które rozdziałają połowę dochodu narodowego"¹⁵. Dochodzi do wniosku, że przyszła teoria gospodarcza nie może być już "ekonomią narodową" (Nationalökonomie), lecz winna być ekonomią polityczną, która uchwyci związki między gospodarczymi realiami gospodarki światowej a mikroekonomiką i politycznymi realiami danego państwa narodowego¹⁶. W praktyce podjętej przez R. Mudellsa próby zintegrowa-

¹⁵ D r u c k e r, Auf dem Wege..., s. 15.

¹⁶ Tamże, s. 15 i n.

nia mikroekonomii z makroekonomią, przy równoczesnym nieuwzględnieniu płaszczyzny państwowej¹⁷, wskazuje się na to, że państwo w przewidywalnej przyszłości stanowić będzie znaczącą ekonomiczną potęgę w ekonomicznych stosunkach funkcjonalnych¹⁸.

W ścisłym związku z powyższym pozostaje dokonujący się na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych rozwój ekonomicznych teorii postępu technicznego i innowacji, za pomocą których próbuje się uchwycić rozwój sił wytwórczych w całej ich kompleksowości¹⁹.

Analogicznie do rozwoju burżuazyjnych teorii wzrostu po II wojnie światowej zarysowuje się dziś pogląd, że burżuazyjne systemy teoretyczne nie tylko zostają uzupełnione przez ekonomiczną teorię postępu technicznego, lecz że teorie te stają się centralnym elementem dalszego rozwoju całego systemu teoretycznego. Ekonomiczne teorie postępu naukowo-technicznego są równocześnie próbami silniejszego powiązania mikroekonomii z makroekonomią. Ponieważ generalnie nie odchodzi się od koncepcji rynkowej, centralnym problemem tych teorii jest pytanie o sposób działania rynku w nowych warunkach reprodukcji kapitału. Tak jak poprzednio, metodologiczne założenia co do teoretycznego odwzorowania mechanizmu funkcjonowania oraz wynikający z tego rozwój polityczno-gospodarczych narzędzi stanowią źródło występujących różnic poglądów, co z kolei znajduje odbicie w próbach dostosowawczych (prymat sterowania). Dla kierunku neoliberalnego ogólną podstawą pozostaje tradycyjne regulowanie poprzez mechanizm konkurencyjny i cenowy, w ramach warunków ustanowionych przez państwo. Jednakże w wyniku przymusu tworzenia i użytkowania postępu naukowo-technicznego oraz wynikającej z tego zmiany funkcjonalnej współzależności między państwem

¹⁷ Tamże, s. 16.

¹⁸ Tamże, s. 17.

¹⁹ Por. również szczególnie J. L e i b i g e r, Zu einigen theoretischen Grundlagen der bürgerlichen ökonomischen Theorien des technischen Fortschritts, w: Staatsmonopolistische Regulierung des wissenschaftlich-technischen Fortschritts-Konferenzprotokoll, Jena 1984. G. D. F r i e d r i c h, G. K a h l, J. L e i b i g e r, Grundlinien der Reflexion des wissenschaftlich-technischen Fortschritts in der gegenwärtigen bürgerlichen politischen Ökonomie, "Wirtschaftswissenschaft" 1985, nr 4.

a monopolem, dla celów rentownego zastosowania kapitału, powstaje szereg nowych pytań. Charakteryzują one główne tendencje dążeń dostosowawczych, idących w kierunku stworzenia nowego podejścia regulacyjnego. Wniosek Euckena, że fiasko regulacji rynkowej powołuje na ten urząd państwo, aby zorganizowało quasi-konkurencję, jest równie fałszywy, jak dyskusje o fiasku regulacji państwowej.

Uwypuklone zostają przede wszystkim trzy podejścia dla dalszego rozwoju teorii: schumpeterowska "teoria dynamicznych przedsiębiorców", koncepcja F. Hayeka z lat trzydziestych o "konkurencji jako procesie odkryć" oraz rozwinięte przez Katzenbacha "dążenie do optymalnego stopnia konkurencji".

W nowych warunkach reprodukcji należało rozwinąć teorię, która odpowiadałaby wołaniom "o więcej rynku - o lepsze państwo" oraz czyniła z dynamicznego przedsiębiorcy centralną postać rozwoju. Oznaczało to jednak przyznanie się, że dotychczasowa neoklasyczna teoria równowagi ma ograniczone zastosowanie. W tym miejscu należy powrócić do cytowanej na wstępie wypowiedzi W. Stolpera. Gdy zrezygnuje się ze sterowania w celu osiągnięcia równowagi, to będzie to bardzo spóźnione przyznanie się, że w kapitalizmie równowaga może być osiągana tylko poprzez jej naruszenie. Powstaje wtedy pytanie o to, czy nie uznaje się teoretycznie roli przemocy, jeżeli teoria wyraźnie celuje w przewagę konkurencyjną? Czy nie odzwierciedla się to w głównych tendencjach prób dostosowań. Wymienić można kilka takich tendencji.

1. Próba nowego zdefiniowania teorii równowagi. Wychodzi ona z krytyki dotychczasowych, w większości matematycznych modeli. Modele matematyczne usunęły z pola widzenia rolę przedsiębiorcy, przesłoniętą przez dane przyjmowane do modeli. Przecież to właśnie "dynamiczny przedsiębiorca" przyczyniał się do "twórczego niszczenia" równowagi. W warunkach przyspieszonego postępu technicznego i szybkich zmian technologii ogólna teoria równowagi w najlepszym razie odpowiada jedynie w tendencji pojęciu równowagi. W związku z tym powstaje potrzeba weryfikacji teorii konkurencji. Reprezentowany jest pogląd, że przyjęcie założenia równowagi statycznej nie pozwoli uchwycić dynamiki konkurencji. Konkurencja w warunkach współczesnego stopnia koncentracji wymaga teorii polityki technologicznej, wymaga odpowiedzi na pytanie o wpływ postępu technicznego na zatrudnienie i środowisko naturalne.

2. Nowa, powstająca teoria konkurencji nie może przejąć ani nauki o formach rynkowych w jej dotychczasowej postaci (konkurencja doskonała jest nierealna), ani też regulacji realizowanej wyłącznie za pomocą systemu konkurencyjno-cenowego. Ponieważ płaszczyzna walki konkurencyjnej przesunęła się na inne parametry (szczególnie na postęp naukowo-techniczny), teoria musi je uwzględnić.

3. Kolejna tendencja polega na rozwijaniu teorii "odkryć dokonywanych przez przedsiębiorców" w warunkach niepewności. Przed mechanizmem regulowania stoi zadanie udzielenia odpowiedzi na pytanie: jak przez sukces lub bankructwo przedsiębiorstw realizuje się dynamika konkurencji oraz jak dokonuje się postęp techniczny?²⁰ Te nowe, sformułowane przez kierunek neoliberalny problemy są przede wszystkim badane w ramach ekonomicznej teorii postępu technicznego i innowacji tak w ujęciu mikro-, jak i w makroekonomicznym²¹. Mimo że poszukiwanie teoretycznego modelu państwowo-monopolistycznej regulacji w powiązaniu z mikro i makroekonomią podjęte zostało również przez kierunek keynesistowski, to jednak tutaj dominujące jest podejście makroekonomiczne.

Decydującym teoretycznym twierdzeniem pozostaje, tak jak dotąd, twierdzenie o nierównowadze. W wyniku stwierdzenia, że keynesistowskie narzędzia globalnego sterowania gospodarką krajową nie są już adekwatne do wymogów reprodukcji ponadnarodowych monopolii, uchylony zostaje tutaj cały szereg dotychczasowych założeń. Przyszła, pozostająca do rozwinięcia teoria regulowania winna unieważnić dotychczasowe założenia modelowe "gospodarki zamkniętej" i wzrostu ekstensywnego.

Dotyczy to w szczególności:

a. Dotychczasowych twierdzeń teorii podziału. W keynesistowskiej teorii poziom zatrudnienia pozostawał dotychczas a priori nieokreślony. Brakuje jakiegokolwiek teoretycznego uzasadnienia dla koniecznej wysokości stopy inwestycji niezbędnej dla osiągnięcia stanu pełnego zatrudnienia w warunkach intensywnego wzrostu.

²⁰ Poszczególne zagadnienia zostały wyjaśnione przez teoretyków. Por. np. J. M. Kirzner, Die Krise aus "Osterreichischer Sicht", w: Die Krise..., s. 140.

²¹ Por. również Leibiger, Zu einigen theoretischen Grundlagen...

b. Sterowania ilością pieniądza w warunkach międzynarodowej reprodukcji kapitału. Keynesistowski system sterowania procesami pieniężnymi przyczynił się do zahamowania przeobrażeń strukturalnych. Wszystkie nadzieje na możliwość przezwyciężenia cyklicznych procesów kryzysowych musiały zostać pogrzebane.

c. Rozwój teorii wzrostu oraz obiegu (reprodukcji) doprowadził co prawda do zdynamizowania systemu teoretycznego, postawił problemy postępu naukowo-technicznego i stosunków gospodarczych z zagranicą w centrum uwagi teorii, to jednak czynniki te traktowane były jako egzogeniczne. Mnożnik wydatków państwowych oraz mnożnik handlu zagranicznego odzwierciedlały przede wszystkim wzrost w ujęciu ilościowym. Modele te są przez to niezdolne dostarczyć kryteriów efektywnościowych dla mobilizacji jakościowych czynników wzrostu i dla uchwycenia międzynarodowego wymiaru reprodukcji.

Nadrzędną tezą nowo formułowanych teorii regulowania jest krytyka dotychczas obowiązującego poglądu, że teorie ekonomiczne oparte są na "ekonomii narodowej" (Nationalökonomie) czy też na "nauce o gospodarce narodowej" (Volkswirtschaftslehre). To nowe podejście jest próbą uchwycenia międzynarodowego wymiaru reprodukcji kapitału. Prowadzi to do ujmowania monopolu jako płaszczyzny mikroekonomicznej, a instytucji państwowych i ponadpaństwowych jako płaszczyzny makroekonomicznej w systemie państwowo-monopolistycznego regulowania. Podczas gdy niektórzy teoretycy (Drucker, Kaldor) uwzględniają w swych modelach stosunki funkcjonalne między gospodarczymi realiami, mikroekonomię przedsiębiorstw oraz polityczne realia państw narodowych, to inni rezygnują z płaszczyzny państwowej. W tym ostatnim podejściu teoretycznym instytucje państwowe są podmiotami gospodarki światowej.

Stosunki pomiędzy zintegrowanymi regionami i wspólnotami krajów winny być przedstawione modelowo jako stosunki endogeniczne. Ponieważ państwowo-narodowa polityka bankowa okazała się niezdolna do określenia ilości pieniądza niezbędnego w obiegu za pomocą stopy dyskontowej i polityki otwartego rynku, należy dokonać rewizji w zakresie obowiązujących teorii pieniężnych (Kaldor, Tobin).

W odniesieniu do teorii pieniężnej Kaldor reprezentuje pogląd, że obecnie keynesowskiej kategorii "preferencji płynności" można przyznać tylko podrzędną rolę. Ze względu na postępującą interna-

ojonalizację przyszły system sterowania pieniężnego musi wyjść z podaży pieniądza "dla świata jako całości".

W związku z tym należy zwrócić także uwagę na podjętą przez Tobina próbę wyjaśnienia tzw. problemu transformacji przez rozwinięcie teorii - portofolio. Podjęta została tu próba wyjaśnienia zagębiania się materialnej i finansowej reprodukcji.

Chodzi tu więc o udzielenie odpowiedzi na pytanie, jak funkcjonuje współczesny mechanizm zintegrowanych rynków towarowych i finansowych²².

Podsumowując powyższe rozważania można stwierdzić, że jedynym celem teorii jest poprawienie rentowności kapitału przez wzrost stopy zysku, co przyczynia się jedynie do zaostrzenia starych i nowych sprzeczności systemu.

Gisela Kahl

SCIENTIFIC-TECHNICAL PROGRESS AND CRISIS OF BOURGEOIS THEORIES OF REGULATING THE ECONOMY

The article is an attempt to answer the following two questions. Firstly, in what way does the bourgeois political economy reflect a crisis of the state-monopolistic regulation? Secondly, what are the theoretical trends of adjustments of the system to requirements posed by profitable use of capital and of consolidating the system?

In the further part of the article, the authoress points at causes of a crisis of the state-monopolistic regulation, and at the fact that the process of changes in the concepts of bourgeois economists is linked with changes occurring in the socio-economic practice of capitalism.

²² Por. również K. O. W. M a l l e r, John Maynard Keynes und das Dilemma der heutigen Keynesianer, "Wirtschaftswissenschaft" 1983 nr 10, s. 1530 i n.